

آشنایی با کمانچه منطقه ی کتول

کمانچه (کمانچه)

■ محمد رضا برزگر
موسیقی دان و پژوهشگر
موسیقی منطقه ی کتول

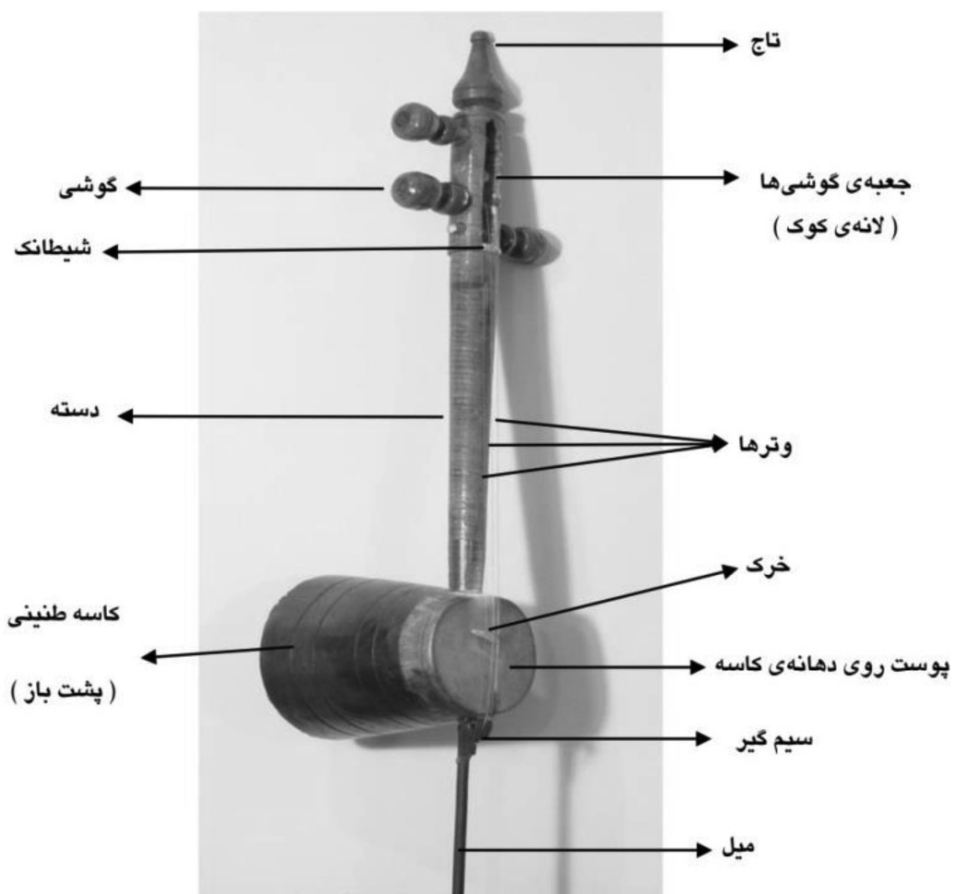
■ کمانچه (کمانچه)

کمانچه ی کتول از خانواده ی سازهای زهی ـ آرشه ای است که با کشیدن آرشه بر وترهای ساز، صدا در آن ایجاد می شود. کمانچه های قدیم منطقه ی کتول دارای سه سیم بوده است؛ ولی امروزه مانند دیگر مناطق ایران از کمانچه های دارای چهار سیم استفاده می شود.

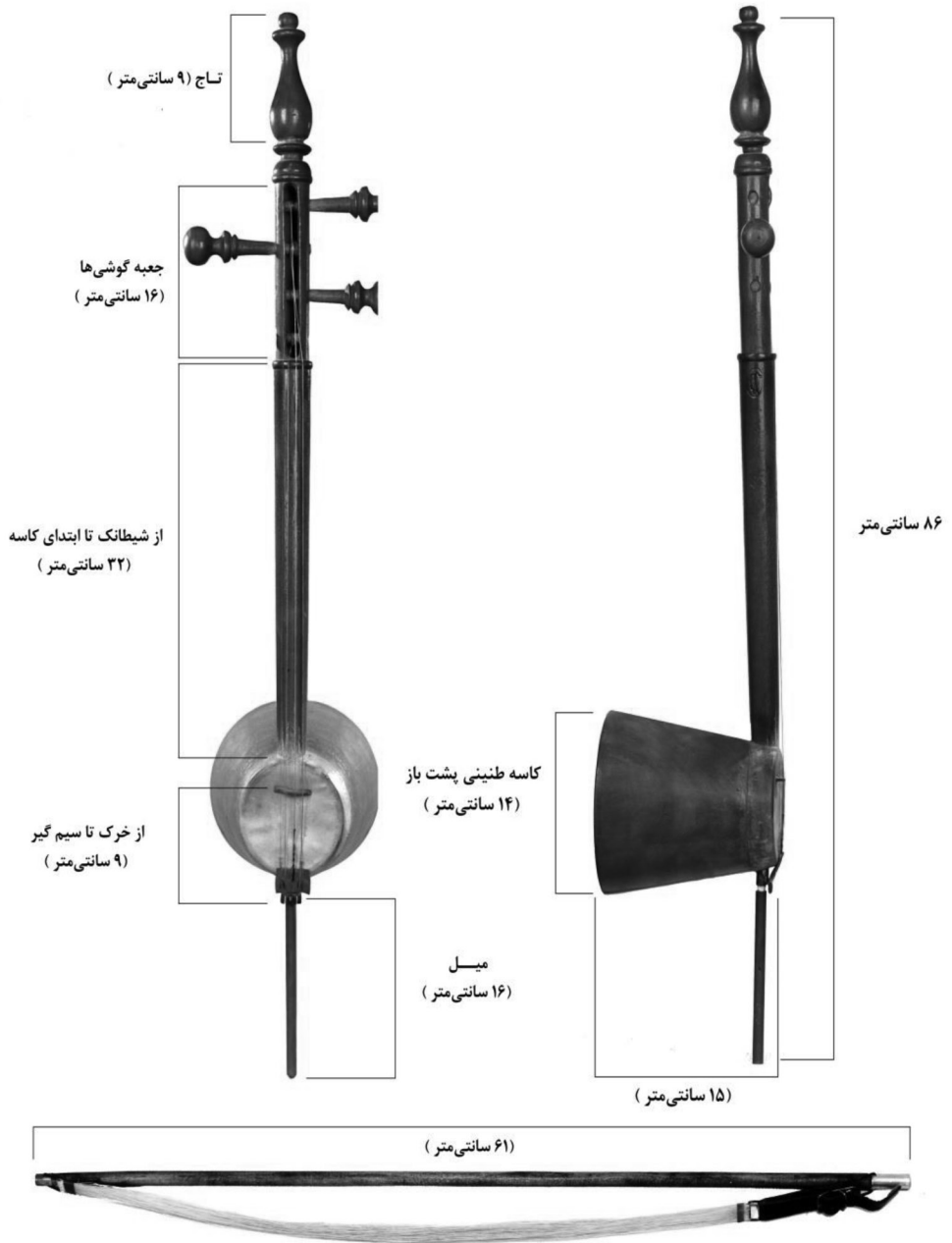
■ کاربرد کمانچه

در ادوار گذشته، اغلب در مراسم جشن و سرور مانند عروسی مورد استفاده قرار می گرفت و با اجرای ریزمقام های ضربی، شادی بخش مجالس و محافل بوده است. ولی امروزه علاوه بر اجرا در جشن های بومی منطقه به صورت تکی نوازی، همراهی آواز و اجرا در کنار دیگر سازها را در گروه های موسیقی به عهده دارد.

■ مشخصات کمانچه

■ اندازه قسمت های مختلف یک نمونه کمانچه کتولی پشت باز دارای سه سیم

■ اجزا، جنس و مواد به کار رفته در ساختمان کمانچه

کاسه: کاسه ی آن یکپارچه، پشت باز و مانند مخروطی ناقص است و جنس آن از چوب درخت توت و یا گردو می باشد.

پوست: بر دهانه ی کوچکتر کاسه، پوست کشیده شده است و معمولاً پوست نازک بُز و گوسفند است.

خرک: خرک در نقطه ی معینی به طور مایل روی پوست قرار دارد. جنس خرک معمولاً از چوب توت، انجیر و شمشاد است.

دسته: دسته ی ساز، چوب گردی است که از بالا به پایین به تدریج باریک تر می شود و جنس آن از چوب افرا، توت و گردو است.

لانه ی کوک: در قسمت بالایی دسته، لانه ی کوک (جعبه گوشی ها) و پس از آن سر تاج (تاج) قرار دارد.

گوشی: در دوطرف لانه ی کوک سه گوشی قرار می گیرد. جنس گوشی ها از چوب افرا، سرخ دار، گردو و شمشاد است.

وتر: کمانچه کتولی سه وتر (سیم) دارد. وترها از یک طرف به سیم گیر و از طرف دیگر پس از عبور از روی خرک و شیطانک به گوشی ها متصل می شوند. جنس وترها از سیم فلزی است.

سیم گیر: سیم گیر، سه زائده ی فلزی است که در محل تلاقی «میل» و «کاسه» از میل خارج می شوند و وترها به آن قلاب می گردند. سیم گیر متصل به میل فلزی و از همان جنس است.

میل: میل کمانچه، یک مفتول فلزی است که پس از عبور از کاسه، به طور عمودی وارد قاعده پایینی دسته می شود و آن را به کاسه متصل می نماید.

شیطانک: شیطانک نیز لبه ی برآمده ی باریکی از خود دسته و از همان چوب است.

آرشه: آرشه ی کمانچه از دو قسمت چوب و مو تشکیل شده است. چوب آرشه از چوب آلو یا کندس (ازگیل) و موی آرشه، موی دُم اسب می باشد و صمغی که روی آرشه می کشند (کولیفون) صمغ درخت سرو است.

پوست: پوست روی کاسه از پوست تازه بره گرفته می شود.

■ تکنیک های اجرایی با آرشه

«کمانچه ی کتول با آرشه نواخته می شود. آرشه را معمولاً در محل تلاقی کاسه و دسته بر روی وترها می کشند، این محل تقریباً ثابت است. موی آرشه ی کمانچه کتول تا حدی آزاد و شُل است و نوازنده می تواند با کم و زیاد کردن فشار انگشت های دست بر موی آرشه، صدای ساز را تا حد محسوسی تغییر دهد. در شیوه ی کمانچه نوازی منطقه ی کتول، کشیدن آرشه بر دو وتر بطور همزمان بسیار معمول است. در این تکنیک فقط روی یکی از وترها انگشت گذاری می شود وتر دیگر (اغلب وترهای دوم یا سوم) به صورت دست باز و اخوان مورد استفاده قرار می -گیرد بنابراین، انگشت گذاری متفاوت روی دو وتر به طور همزمان در کمانچه منطقه کتول رایج نیست»^۱.

۱. و ۲. نقل به مضمون از: محمدرضا درویشی، دائرة المعارف سازهای ایران، جلد اول، صص ۴۱۳، ۴۱۴.

■ تکنیک های اجرایی بر روی دسته ی کمانچه

بر روی هر سه وتر کمانچه کتول با استفاده از چهار انگشت (منهای شست)، انگشت گذاری می شود. اجرای اصوات بدون استفاده از آرشه و توسط زخمه زدن با انگشتان بر روی سیم ها، در شیوه کمانچه نوازی منطقه کتول به وترهای دست باز محدود می شوند. استفاده از لغزیدن، لغزاندن، شراندن، لیزدادن، به صورت لغزش میان دو صدای مجاور نیز در این شیوه معمول است. سبک و تکنیک های اجرایی بر روی دسته کمانچه از تکنیک های دوتار کتولی اخذ شده است.

■ کوک کمانچه ی کتول

در شیوه ی نوازندگی کمانچه در موسیقی کتول، نسبت میان وتر دوم به اول از اهمیت بیشتری برخوردار است. وتر سوم در شیوه ی نوازندگی کمانچه ی کتول اهمیت زیادی ندارد، بنابراین کوک کمانچه در موسیقی کتول، فواصل «چهارم و پنجم درست نزولی» میان وترهای دوم و اول است و سومین وتر با توجه به سلیقه ی نوازنده، نوع موسیقی و نیز تکنیک های اجرایی او تغییر می کند.

■ نوازندگان شاخص کمانچه

زنده یاد استاد حسینعلی خسروی کتولی معروف به «جسنل»، فرزند قربان و ماه رخسار، ولادت ۱۲۹۹، وفات: پنجم فروردین ماه سال ۱۳۷۸ در روستای پیچک محله ی کتول

زنده یاد استاد عیسی فیوج، فرزند ولی و صنم، ولادت: اول دی ماه سال ۱۳۰۷ وفات: هفدهم فروردین ماه سال ۱۳۸۷، در روستای محمدآباد کتول.

■ منابع و مآخذ:

محمدرضا درویشی، کتاب دایره المعارف سازهای ایران، جلد اول، ۱۳۸۰

محمدرضا برزگر، کتاب اوریشم (سیری در موسیقی مقامی کتولی)، ۱۳۸۷